

УДК 347.91/.95

Юлія Прут,помічник судді
Івано-Франківського окружного адміністративного суду

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ ВІДВОДУ СЕКРЕТАРЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано підстави та порядок для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання та запропоновано зміни до Цивільно-процесуального кодексу України з метою вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: секретар судового засідання, відвід, підстави відводу, суддя, судові рішення, цивільне судочинство, цивільне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. Секретар судового засідання є обов'язковим учасником цивільного процесу, і ЦПК України передбачає, що в певних, зазначених у законі випадках він не може бути учасником цивільного процесу і підлягає відводу або самовідводу. Проте законодавець сформулював підстави для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання так, що не всі вони можуть бути застосовані. Тому законодавство має зазнати змін. Але, на жаль, законодавець досі не звернув увагу на недоліки та неузгодженості деяких норм ЦПК України. У цій статті ми спробуємо привернути увагу законодавця до потреби вдосконалення законодавства, а практичних працівників і науковців – до проблеми практичної реалізації інституту відводу.

Стан дослідження. Інститут відводу (самовідводу) у цивільному процесі був безпосереднім предметом дослідження В.В. Петрика. Крім того, окремі питання, пов'язані з відводом (самовідводом), вивчали О.П. Рижаків, О.В. Колісник, Я.П. Зейкан та ін. Проте ці роботи стосувалися питань відводу саме судді. Водночас проблеми відводу секретаря судового засідання чи іншого учасника цивільного процесу фактично не висвітлені в науковій юридичній літературі, що не може не турбувати, тому що без обговорення, дискусії неможливо усунути недоліки цивільного процесуального регулювання, а відтак і підвищити ефективність цивільного судочинства.

Метою статті є виявлення недоліків цивільно-процесуального регулювання інституту відводу секретаря в цивільному судочинстві та формулювання пропозицій вдосконалення механізму його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Намагаючись стимулювати роботу секретаря судового засідання та запобігти порушенню ним чинного законодавства і заподіяння шкоди правам та інтересам учасників цивільного процесу, законодавець встановив юридичну відповідальність. Проте це не єдиний спосіб мотивації належного виконання секретарем судового засідання своїх обов'язків. Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК України) передбачено випадки, які ми не можемо оминати увагою. Вони, зокрема, стосуються ситуацій, коли секретарю судового засідання дуже складно сумлінно виконувати свої обов'язки. Їх у законодавстві про запобігання корупції називають «конфліктом інтересів», а у процесуальному законодавстві України – підставами для відводу секретаря судового засідання. Вони передбачені у ст. 22 ЦПК України. Зокрема, законодавець вважає, що секретар судового засідання не може брати участі в розгляді цивільної справи та підлягає відводу з підстав, зазначених у ст. 20 ЦПК України, а саме якщо:

- 1) під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник;
- 2) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;
- 3) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі;
- 4) якщо є інші обставини, які викликають сумнів у об'єктивності та неупередженості секретаря судового засідання;

5) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи, встановлений частиною третьою статті 111 ЦПК України [1].

Як бачимо, наведений перелік підстав для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання сформульований завдяки буквальному розумінню ст. 22 ЦПК України. Але буквально тлумачення норм закону не є єдиним видом тлумачення норм права. Крім нього, є ще обмежувальне (звужене) і поширювальне (розширене) тлумачення правових норм. Тому вважаємо правильним у цьому випадку застосувати обмежувальне тлумачення. Такий висновок випливає з того, що ст. 20 ЦПК України стосується відводу (суддів) і беззастережно застосовувати її до зазначених у ст. 22 ЦПК України учасників цивільного процесу, серед яких є секретар судового засідання, є безглуздом, хоч законодавець допустив тут помилку, не вказавши на винятки. Тобто законотворці повинні були звернути увагу на те, що окремі підстави для відводу чи самовідводу, зазначені у ст. 20 ЦПК України, не застосовуються до секретаря судового засідання. Такий недолік можна виправити шляхом доповнення ч. 1 ст. 22 ЦПК України, наприклад, такими словами: «крім тих, які можуть бути застосовані лише до судді». Це, на нашу думку, дозволить уникнути випадків безпідставного відводу секретаря судового засідання (наприклад, для затягування судового розгляду).

Зважаючи на це, проаналізуємо кожну підставу відводу (самовідводу) секретаря судового засідання, за винятком підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 20 ЦПК України, яка за своєю суттю може застосовуватися лише до судді.

Отже, першою зазначено підставу, згідно з якою секретар судового засідання не може брати участі в розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо *під час попереднього вирішення цієї справи він брав участь у процесі як суддя, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник*.

Тут, як бачимо, законодавець виключає можливість суміщення двох процесуальних фігур в одній особі, оскільки попередня участь у справі в певному процесуальному статусі може негативно вплинути на виконуваних обов'язки у справі [2, с. 40]. При цьому погодимося з В.В. Петриком, що інтереси особи можуть змінюватися з плином часу залежно від її стосунку до цивільної справи. Тому, щоб забезпечити максимальну об'єктивність у вирішенні цивільної справи, законодавець зобов'язує осіб, яким можна заявити відвід, вчинити самовідвід у разі їх попередньої участі у справі або надає особам, що беруть участь у справі, можливість реалізувати право на відвід з цієї підстави [2, с. 40].

Водночас О.П. Рижаков зауважує, що попередній розгляд цивільної справи – це вся процесуальна діяльність у справі, яка була вчинена та завершена до того моменту, як було заявлено відвід. Ось чому попередня участь у справі – це участь в цивільному судочинстві, що мало місце до того моменту, як виникло питання про нову (теперішню) участь особи як судді, секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста та перекладача [3]. Тому в науковій літературі вчені звертають увагу на те, що не можна плутати попередній розгляд цивільної справи з попереднім судовим засіданням, яке може проводитися на етапі підготовки цивільної справи до судового розгляду. Попереднє судове засідання, наголошують науковці, не свідчить про закінчення процесуальних дій у цивільній справі, а тому його завершення та перехід справи у судове засідання не означає припинення процесуальної діяльності в ній [2, с. 40].

Друга підстава для відводу (самовідводу) секретаря судового засідання полягає у тому, що *він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи*.

При цьому варто звернути увагу на те, що заінтересованість, яка є підставою для відводу, може мати як юридичний, так і побутовий характер. Про юридичну заінтересованість науковці та юристи говорять, якщо від результату вирішення спору в учасника цивільної справи виникнуть, зміняться або припиняться певні права або обов'язки. Побутова, або фактична, заінтересованість полягає в тому, що рішення суду може мати вплив на особисті стосунки особи з іншими людьми. А під побічною зацікавленістю юристи розуміють випадки, коли рішення суду не вплине на права та обов'язки особи, яка підлягає відводу, ні тепер, ні у майбутньому, але рішення суду може створити умови для вчинення суддею правових дій [4].

Отже, бачимо, що у юридичній літературі побутує думка, що пряма заінтересованість пов'язана з впливом рішення суду на права та обов'язки особи, якій можна заявити відвід стосовно якої-небудь особи, яка бере участь у розгляді справи, а побічна заінтересованість охоплює своїм змістом будь-яку фактичну зацікавленість у підсумку слухання цивільної справи [2, с. 41].

Крім того, на думку деяких науковців, така підстава, як «пряма чи побічна заінтересованість», є зайвою, її потрібно скасувати як окрему підставу, тому що вона потенційно супроводжує будь-яку іншу підставу (є складовою будь-якої іншої підстави), наприклад наявність родинних зв'язків, участь у попередньому розгляді цієї справи тощо [5, 153–154].

На нашу думку, така позиція є необґрунтованою, тому що зазначені у ст. 22 ЦПК України підстави відводу сформульовані внаслідок узагальнення та аналізу судової практики. Тобто такі випадки часто повторювалися, тому ставали своєрідним прецедентом, який законодавець не міг оминути увагою. Проте застосувати цю підставу для відводу секретаря судового засідання дуже складно, зважаючи на його повноваження, які пов'язані з виконанням організаційно-технічних функцій, тобто на те, що своєю діяльністю секретар судового засідання не впливає на судові рішення. Хоч потенційно, гіпотетично можна уявити і змодельовати ситуацію, як заінтересованість цього учасника цивільного процесу може вплинути на рішення суду. Наприклад, отримавши обіцянку матеріальної винагороди від однієї зі сторін цивільної справи, секретар судового засідання не надсилає судові повідомлення учасникам провадження, через що вони не з'являються на судові засідання, і суддя ухвалює рішення, яке потрібне стороні, що була у змові з секретарем судового засідання. Але і такий випадок має багато недоліків. Зокрема сторона, яку не повідомили про час і місце судового розгляду, після отримання судового рішення може його оскаржити в апеляційному суді, а до ухвалення такого рішення – суддя повинен з'ясувати причини нез'явлення сторони до суду і саме тоді може виявити порушення процесуального закону. Тому ймовірність застосування цієї підстави дуже невисока.

Наступна підстава відводу пов'язана з родинними зв'язками секретаря судового засідання, тобто враховує особливі почуття цього учасника цивільного процесу, які можуть суперечити, конфліктувати з виконанням ним своїх обов'язків. Зокрема, у п. 3 ч. 1 ст. 20 ЦПК України є застереження, що секретар судового засідання не може брати участі в розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших осіб, які беруть участь у справі.

Ця підстава відводу секретаря судового засідання застосовується також у тому разі, коли члени сім'ї або родичі вступили у справу після початку її розгляду [2, с. 42]. При цьому, застосовуючи цю підставу відводу, потрібно враховувати, що поняття «член сім'ї» має різний зміст у чинному законодавстві України. Наприклад, у ст. 3 Сімейного кодексу України зазначено, що сім'ю склада-

ють особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'єю також є подружжя та їхні діти, навіть якщо вони спільно не проживають [6]. Натомість укладачі Житлового кодексу України у ст. 64 закріпили норму, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їхні діти та батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство [7]. Податковий кодекс України (п. 14.1.263 ст. 14) членами сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення визнає її батьків, чоловіка або дружину, дітей, навіть усиновлених. А інші члени сім'ї фізичної особи, вважають творці ПК України, вважаються такими, що мають другий ступінь споріднення [8].

Проте, незважаючи на законодавчі норми, які розглядають членів сім'ї тільки з метою, для здійснення якої ухвалений конкретний закон, ми погоджуємося з тими науковцями, які вважають, що незалежно від того, йдеться про сім'ю чи в розумінні СК України, чи в розумінні ЖК або ПК України, усі вони багато важать для вирішення питання про наявність чи відсутності підстав для відводу [2, с. 42]. А позицію О.В. Колісник, на думку якої, членами сім'ї є також брати і сестри незалежно від ступеня споріднення, вважаємо помилковою [5, с. 155], тому що у ЦПК України ці особи вважаються близькими родичами, хоч вони можуть бути і членами сім'ї згідно з ЖК України.

Крім того, потрібно згадати рішення Конституційного Суду України, у якому міститься офіційне тлумачення поняття «член сім'ї». На думку суддів Конституційного Суду України, які, з'ясовуючи зміст цього поняття, виходять з об'єктивної відмінності його змісту залежно від галузі законодавства. Причому, на думку суддів Конституційного Суду України, використаний законодавцем підхід до визначення членів сім'ї стосовно інших правовідносин можна застосувати за аналогією [9]. Але, зважаючи на те, що у п. 3 ч. 1 ст. 20 ЦПК України наведено вичерпний перелік членів сім'ї та близьких родичів, можливості застосування аналогії у цьому разі немає.

Попри вищенаведене, погоджуємося з В.В. Петриком, що для мотивування заяви про відвід секретаря судового засідання, який є членом сім'ї чи близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі, заявник повинен володіти достовірною інформацією про особисте життя секретаря судового засідання, що практично неможливо, тому й підстава ця застосовується в реальній судовій практиці нечасто [2, с. 42].

Крім того, Я.П. Зейкан також зауважує, що отримати інформацію про особисті відносини судді з учасниками процесу дуже важко. А у разі звернення з адвокатським запитом про те, чи не є він родичем учасника процесу, це викликає обурення «нахабною» поведінкою адвоката [10, с. 80].

І нарешті ми наблизилися до останньої, найбільш загальної підстави відводу (самовідводу) секретаря судового засідання. Її законодавець сформулював як *наявність інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості секретаря судового засідання*.

Закріплення цієї підстави для відводу означає, що перелік підстав для відводу не є вичерпним і ними можуть бути будь-які інші обставини справи, що позначаються на об'єктивності та неупередженості секретаря судового засідання [2, с. 42]. Це зрозуміло і правильно, тому що суспільні відносини (і цивільно-процесуальні зокрема) постійно змінюються, розвиваються, тому навести чіткий перелік підстав для відводу секретаря судового засідання недоцільно і неможливо.

Крім того, законодавець у ст. 23 ЦПК України зазначив, що за наявності підстав, зазначених у статтях 20 і 22 ЦПК України, секретар судового засідання зобов'язаний заявити самовідвід або на цих підставах секретарю судового засідання може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у справі. При цьому відвід (самовідвід) повинен бути вмотивованим і заявленим до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами. Заявляти відвід (самовідвід) після цього дозволяється лише у випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) стало відомо після початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами.

Водночас заява про відвід чи самовідвід повинна бути розглянута відповідно до встановленого ЦПК України порядку. Так, відповідно до ст. 24 ЦПК України у разі заявлення відводу суд повинен вислухати особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думку осіб, які беруть участь у справі. Заява про відвід вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

Попри це, як було зазначено раніше, секретар судового засідання не є тим учасником, рішення чи дії якого можуть значимо вплинути на ухвалення судового рішення. Тому заявляти йому відвід не завжди правильно. Але це потрібно для створення позитивного іміджу для судової системи та підвищення авторитету, значимості судової влади, представником якої він є як працівник апарату суду, тобто як особа, яка сприяє

встановленню справедливості у справі. Від сумлінного виконання секретарем судового засідання обов'язків залежить думка членів суспільства про упередженість суду, під якою розуміється його схильність приймати позицію певних учасників процесу [5, с. 142].

Отже, вищевикладене, як бачимо, наводить нас на думку, що законодавець дуже скрупульозно регулює цивільний процесуальний статус секретаря судового засідання. Ймовірно, тому що, як слушно зауважив Є.О. Харитонов, секретар судового засідання є обов'язковою фігурою цивільного процесу та здійснює свої повноваження протягом усього часу розгляду цивільної справи в суді [11, с. 114]. Думка науковця підтверджується і судовими рішеннями, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень. Усі ці рішення суду, його ухвали і постанови у цивільних справах ухвалюються за участю секретаря судового засідання, як цього вимагає закон, зокрема ст. ст. 210, 215, 315, 316, 345, 346 ЦПК України.

Висновки

Узагальнюючи все сказане, слід зазначити, що секретар судового засідання є обов'язковим учасником цивільного процесу, який виконує організаційно-технічні функції. При цьому за наявності передбачених законом підстав він повинен заявити самовідвід, інакше таким правом можуть скористатися інші учасники цивільного процесу. Крім того, наявність підстав для відводу секретаря судового засідання зумовлена його близькістю до судді, через що він може впливати на об'єктивність ухвалюваних суддею рішень. Хоч юридичних способів впливу на судові рішення секретар судового засідання не має.

Сподіваємося, що законодавець прислухається до наших порад та думок науковців, і учасники цивільного процесу зможуть скористатися своїм правом на відвід (самовідвід) у передбачених законом випадках.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 1618-IV від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
2. Петрик В.В. Загальні підстави відводу в цивільному процесі / В.В. Петрик // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 40–44.
3. Рыжаков А.П. Фактические основания отвода судьи в гражданском процессе. Комментарий к ст. 16 ГПК РФ / А.П. Рыжаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://prigorodny.svd.sudrf.ru/modules.php?name=press_dep&op=4&did=16.
4. Ухвала Окружного адміністративного суду м. Києва від 19.08.2013 р. м. Київ № 2а-13095/12/2670 //

Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33067615>.

5. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних відносин : дис. ... канд. юрид. наук / О.В. Колісник. – Х., 2008. – 224 с.

6. Сімейний кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 2947-III від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.

7. Житловий кодекс Української РСР (зі змінами та доповненнями) № 5464-X від 30.06.1983 р. // Відомості Верховної Ради. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.

8. Податковий кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 2755-VI від 02.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03.06.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>.

10. Зейкан Я.П. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Я.П. Зейкан, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська. – К.: КНТ, 2011. – 672 с.

11. Харитонов Є.О. Цивільний процес України : [навч. посібник] / Є.О. Харитонов. – К.: Істина, 2012. – 472 с.

В статтє проанализированы основания и порядок для отвода (самоотвода) секретаря судебного заседания и предложены изменения в ГПК Украины с целью совершенствования гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: секретарь судебного заседания, отвод, основания отвода, судья, судебное решение, гражданское судопроизводство, гражданское процессуальное законодательство.

The article analyzes the grounds and procedure for removal (self) Secretary of the trial and suggested amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine to improve civil procedural law.

Key words: secretary of the court session, challenge, allotment reason, judge, judgment, civil litigation, civil procedure law.

